

De ontdekking van Congo

Rudi Vranckx

De ontdekking van Congo

Meulenhoff | Manteau

■ **CANVAS**

INHOUD

Het begin	7
Het vertrek	15
Kariboe Kalemie	25
Heksen en priesters	35
Van mond tot oor	43
De oorlog van de blanken	53
Horloge of tijd	63
Het verhaal van een mislukking	71
Mr. K, de ongekroonde koning	81
Jazz en uranium	91
De kopervreters	101
Boudewijn en de gewonde leeuw	111
Het verloren paradijs	121
Man van het jaar	129
De gramme huurling	137
In de schaduw van de vulkaan	145
Coco Jambo	155
Madamou Merlo	163
De garde van de prins	173
Stanley en het duistere continent	185

Islam, vrouwen en drank	195
Stanleystad, kannibalen en cornedbeef	205
Lumumba, de zwarte profeet?	215
De Simba's en de rode draak	223
Groen rubber	233
De schone slaapster	245
Mozes de verlosser	257
Artikel 15	271
De kinderen van de luipaard	285
Pygmeeën en rolstoelen	295
Van Kinshasa tot Matadi	311
Onder de baobab van Stanley	323
Het einde	335
 Dankwoord	 347
Bibliografie	349
Tijdslijn	355
Lijst van oude Congolese plaatsnamen en hun hedendaagse varianten	363
Overzichtskaart	364

HET BEGIN

Het is warm, maar niet heet. Het kleeft als een vochtige doek aan mijn vel. Het ogenblik dat ik de airconditioning van het vliegtuig verlaat, omhelzen de tropen mij, om me niet meer los te laten. Op het tarmac ruik ik de kerosine. En nog iets anders. Het zware aroma van bloemen of planten die ik niet kan thuisbrengen, de zoete weeë geur van compost en ontbinding. Overal zwegen zwarte mannen, ze duwen en trekken om een voordelig plekje te veroveren aan de band waarop de bagage ronddraait. Ze ruiken. Zwarten hebben een andere lijfgeur dan blanken. Veel intenser, kruidiger, als een mengsel van onbekende specerijen, soms aantrekkelijk, soms afstotelijk. Zij vinden trouwens ook dat wij ruiken, naar dood vlees. Als ik op het terras voor mijn hotelkamer zit, kan ik de natuur horen, hoe de planten het water gulzig opslurpen. Ik heb nooit beseft dat planten écht leven. Alle geluiden lijken van eindeloos ver te komen. Ik zie mijn eerste kakkerlak. Tijd om mijn muggennet vast te sjoeren. Het is alsof al mijn zintuigen in een chaos ondergedompeld worden. Dit moeten de emoties zijn die een zuigeling ook voelt als hij zijn nieuwe wereld ontdekt. Ik wil nu snel slapen, want morgenvroeg komt ook nog het licht terug. Niet zomaar het grijze licht dat wij mensen uit het Noorden zo vervloeken, maar dat felle, schitterende, genadeloos harde licht. Zwart Afrika is een aanslag op de zintuigen. En toch wil ik nergens anders zijn dan hier en nu. Dat weet ik wel zeker.

En tegelijk ben ik een beetje bang, als een kleine onzekere blanke man. Indien ik een halve eeuw vroeger was geboren, zou ik zeker naar Congo, toen nog Belgisch Congo, getrokken zijn. Toen was 'koloniaal' nog geen scheldwoord. Waar anders kon een jonge man uit de beklemming van klein-België breken? Hoe kon ik anders mijn onrust bezweren? Ik heb bijna alle grote oor-

logen van mijn tijd beleefd, als journalist meegemaakt, vanwaar dan die onzekerheid? Is het de grootsheid van de onderneming die mij afschrikt? Ik wil dit immense land, zo groot als een continent, opnieuw ontdekken. Of zijn het de ziektes, de kleine bacteriën, de malariamug die mij vrees inboezemen? Of is het misschien toch het onbekende, dat me afstoot en tegelijk onweerstaanbaar aantrekt? Het is hetzelfde gevoel dat ik als kleine jongen had op de logeerkamer bij mijn grootvader. Het gevoel, ja bijna de zekerheid dat er iets onder mijn bed verscholen zat.

Ik was zeven jaar en ik hoorde voor het eerst over 'de Congo'. Een krachtige man stond vooraan in de klas en vertelde over wilde dieren en over de brousse. Met een machete moest hij zich een pad hakken, vertelde hij. Met krachtige halen vocht hij tegen de oerkracht. Ik zag het zo voor mijn ogen gebeuren. Met open mond zoog ik alles op. Als een van de kleinsten van de klas zat ik vooraan in de schoolbanken en kon ik de pater bijna aanraken. De familie van Fons Stessel, want dat was zijn naam, woonde bij ons in de straat in het mooiste huis. Ze waren met dertien thuis. Hij had twee ongehuwde zussen, een blonde en een met donkerder haar. Ze droegen hun lange haar in een kunstige knot opgestoken. Altijd hadden ze een elegante handtas bij zich en ze reden met een Mini Cooper. Die zussen intrigeerden mij ook. Wij in de klas mochten van geluk spreken, want pater Stessel kwam maar om de zoveel jaren over uit Congo. En dan kwam hij in zijn dorp om hulp vragen voor de missies, voor de arme negertjes. Wij waren de rijke blanken en dat was onze plicht, zei pater Stessel. De negertjes zijn meestal blij en vriendelijk, vertelde hij ook. Waren er dan andere, misschien? Nu weet ik dat het toen in de jaren zestig een tijd van opstand, bloed en geweld was. Intussen zamelden wij zilverpapier in. Ik at het liefst chocolade van Côte d'Or, want daar stond een fantastische olifant op. Waar was al dat zilverpapier trouwens goed voor?

De schoolmeester hielp ons prenten aan de muur te hangen. Daarop stonden de soldaten van de grote koning met een witte baard. Ze moesten de slavenhandelaars verjagen, de Arabieren. Altijd maar die Arabieren, eerst de kruistochten en nu dat weer. Er hing ook een prent tussen van een man met een gekke bolle hoed en een geweer. Stanley was zijn naam. Het was een beetje een mysterieuze man die Congo ontdekt had. Later zou ik ook ontdekkingsreiziger worden, of piloot! Ik ben reporter geworden en misschien toch ook een beetje ontdekkingsreiziger met een passie voor geschiedenis. En ik sta ook op het punt om Congo te ontdekken. Het is een verre droom die ik jarenlang gekoesterd heb.

De voorbije weken heb ik vaak aan pater Stessel teruggedacht en ook de moeite genomen om op te zoeken wat er van hem geworden is. Tot 1985, dertig jaar lang, is hij in Congo gebleven als missionaris van Scheut. Daarna is hij naar Guatemala getrokken, waar hij gewerkt heeft bij de indianen en in de armenwijk van de hoofdstad. Alfons Stessel was vijfenzestig toen hij op 19 december 1994, na het opdragen van de mis, vermoord werd met messteken. Zijn familie en vrienden vermoeden dat hij vermoord is omdat hij opkwam voor de rechten van de armen en voor rechtvaardigheid. Een politieke moord door doodseskaders in opdracht van hogerhand. De Belgische bisschoppen hebben hem voorgedragen als martelaar. In de parochie van mijn jeugd, bij de kerk, heeft hij een beeld gekregen. Dat is wat er overblijft van een roeping in Congo. En de herinnering.

De fascinatie voor Stanley is al vele jaren geleden opnieuw opgelaaide. In de kelders van het Afrikamuseum van Tervuren. Toen de archivaris Maurits Wynants me zijn levenswerk liet zien: het Stanleyarchief. In de glazen vitrinekasten van de museumzalen staan de attributen van Stanley en zijn tijdgenoten-ontdekkingsreizigers uitgestald. Maar het is in de kelders dat zijn geest rondwaart. Of eerder, sluimerde onder het stof tot Maurits

langskwam. Een ladekast met de *fieldnotes*, de notitieboekjes van de journalist Stanley, doet mijn gedachten wegdrijven. De correspondentie, de brieven aan koning Leopold II of aan vrienden, leert me een zakelijke en soms onzekere man kennen. De vergeelde schetsboeken met kaarten, tekeningen van gezichten, haartooien, planten, landschappen en allerlei objecten tonen een onverzadigbaar nieuwsgierige geest. Avonturier en antropoloog, ontdekker en onderwerper, genadeloos en bijwijlen emotioneel, Stanley was een complexe persoonlijkheid met één essentiële karaktertrek: een onbuigzame, allesverterende wilskracht. Ik durf het amper te bekennen, maar ik wou dat ik er een tiende van in mijn lijf had. De verwijten, de jaloezie van zijn tijdgenoten en de venijnige discussies onder historici zou ik er zonder morren bij nemen. Keer op keer lees ik dezelfde zinnen na die hij schreef in 1876 voor hij definitief Congo binnentrok, voor het meest beruchte deel van zijn expeditie door het 'duistere continent': *'Ik sterf misschien, maar ik zal niet terugkeren [...] De onbekende helft van Afrika ligt voor mij. Het is nutteloos om me in te beelden wat er kan zijn, wat ik er kan aantreffen, welke wonderen er zich zullen voltrekken [...]*'

'Ik geloof er niet meer in!' De uitspraak komt voor mij als een schok, onverwacht en scherp. Het is mijn laatste avond voor het vertrek in buurland Burundi tijdens een etentje met vrienden van vroeger. Paul en Min, ontwikkelingshulpers, dromen nog steeds van Congo. De liefde voor het land zit diep in hun genen. Sinds vele jaren moeten ze met minder tevreden zijn: Mali, Niger, Burundi, maar steeds zwart Afrika. '*Chez les noirs, bien sûr!*' zegt Min altijd lachend. 'De laatste keer in Congo was ik aan het werk in Zuid-Kivu, toen de rebellen voor de zoveelste keer een oorlog startten. Ik moest dagenlang onder de keukentafel schuilen voor de bommen', zucht Paul. Ik heb het verhaal nog gehoord. 'De Congolezen lachen meer, zijn vriendelijker, alles kan daar. Maar het land is om zeep.' Hij is geboren in Congo. Toen hij zeven was, is hij samen met zijn ouders voor de eerste keer het

land ontvlucht. Dat was in 1960, het jaar van de onafhankelijkheid. Na enig nadenken gaat Paul voort: 'Er is geen staat meer en wat misschien nog veel erger is, ook geen moraliteit meer. Alles is aangetast door corruptie, door een graaicultuur.' Dat heb ik al vaker gehoord, maar dit gaat dieper. Een mislukte staat en een samenleving zonder normen? Bestaat het land dat ik wil ontdekken dan nog wel? Een land zo groot als West-Europa, 2.345.000 vierkante kilometer, 242 talen, 250 etniën, met grenzen getrokken door Leopold II en de Europese mogendheden. Een land dat bestaat tegen beter weten in. Maar geldt hetzelfde eigenlijk ook niet voor België, een constructie bij de gratie van de grootmachten?

Missionarissen, idealisten, zakenlui op zoek naar snel gewin, avonturiers verwacht ik er aan te treffen. Ze hebben maar één zaak gemeen: het land dat onder hun vel kroop. Congo, het land van de ongekende mogelijkheden. Vroeger kon je er als kleine ambtenaar een luxeleven leiden, met knechten, boys genoemd, en een kokkin. Met autoriteit en gezag, niet van nature, maar alleen door je blanke huidskleur. Een leven van seksuele vrijheid, de oerkracht zonder de beknelling van de kleinstedse moraal. Zelfs de paters waren soms medeplichtig. De 'missionarishouding' is immers geen gebedsstandje. Deze mensensoort, de koloniale, kon in het thuisland niet op mededogen rekenen, toen ze in 1960 alles kwijtraakten. 'Ze hebben lang genoeg de grote seigneur uitgehangen', klonk het bij ons in het dorp. Jaloezie van achter het gluurgordijn.

Met welgeteld 88.913 waren ze, de Belgen in Congo, in 1959 aan de vooravond van de onafhankelijkheid. Voor veel landgenoten betekende de gedwongen terugkeer een val van de sociale ladder. Hun enige pantser is het besef dat het vroeger allemaal beter was, dat hun werk niet voltooid was in Congo. Ze zijn er nog steeds, de kringen van licht verzuurde oud-kolonialen, verscholen achter hun eigen grote gelijk. Of is er misschien meer

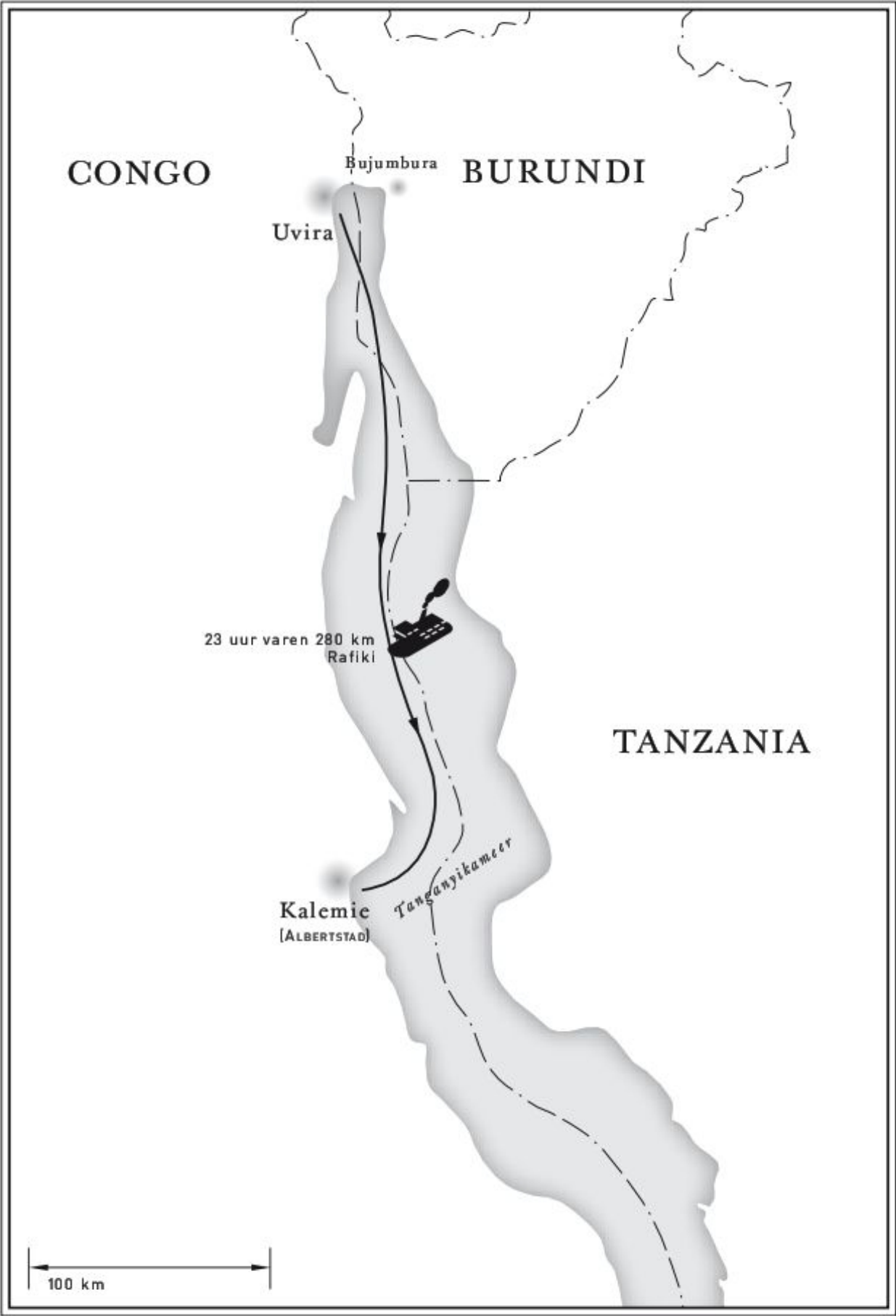
aan de hand? Heeft België zijn geschiedenis verdrongen samen met zijn koloniale, uit een soort schuldgevoel? Want Congo houdt ons een spiegel voor, een spiegel die alles uitvergroot. Als de laatste koloniale zijn gestorven, verdwijnt dan ook onze band? Het einde van een historisch ongeluk, veroorzaakt door een koning met grootse visioenen en geholpen door een genadeloze ontdekkingsreiziger?

In 1960 loopt het allemaal fout, ook in onze herinnering. De Simba's, Katangese gendarmes, de beruchte huurling Schramme, het zijn exotische namen uit mijn jeugd, namen met een duistere bijklank. Het woord Congo staat niet langer voor 8 mm-filmpjes vol nostalgie over familie-uitstapjes, jachtpartijen of missieschooltjes. Congo krijgt een broeierige, sinistere betekenis zoals ebola of zelfs aids, plagen die ontstaan zijn in het regenwoud. Nu is Congo een pagina vol kommer en kwel in de krant geworden. Opstanden, verkrachtingen en politieke moorden, dat is het nieuws uit Congo. Ik heb er geen verleden, ben er niet geboren, heb er geen nonkel pater. Die nostalgie is mij vreemd. Maar ik ben nu even oud als het onafhankelijke Congo en ik wil het land ontdekken, van oost naar west. Een beetje zoals de eerste ontdekkingsreizigers. Een jaar lang Congo.

Ik wil mijn reis beginnen op het Tanganyikameer, daar waar Stanley Congo is binnengekomen. Toch wil ik de tocht van Stanley niet zomaar overdoen, anderen hebben dit vóór mij al gedaan. Nee, ik wil ook het Congo van nu ontdekken. Daarom zal ik al snel van zijn pad moeten afwijken. Want ook Katanga mag ik niet vergeten, de schatkamer van Afrika, dat geologische schandaal, zoals het genoemd werd door de kolonisten. Of Kivu, het verloren paradijs waar miljoenen mensen om het leven zijn gekomen en waar nu nog dagelijks gevochten wordt. Toch kijk ik nog het meest uit naar Kisangani, het vroegere Stanleystad, die mythische plek uit *Hart der duisternis*, het boek van Joseph Conrad dat ik al een leven lang in mijn geestelijke rugzak mee-

sleep. Voor mij is dit een reisverhaal, door een prachtig land met fascinerende mensen, en een tocht door de geschiedenis. Ik heb afspraken met de laatste getuigen van onze gemeenschappelijke geschiedenis. Kinshasa daarentegen is voor mij geen plek uit het verleden, maar de metropool, een bruisende plek, het Congo van de toekomst.

Een reiziger heeft altijd een kaart bij de hand. Bij mij is dat niet anders. Onderweg heb ik, zoals Stanley, schetsen gemaakt van mijn route en de omgeving. Die zijn wat leesbaar gemaakt, gefatsoeneerd zeg maar. Tekentalent zoals Stanley heb ik jammer genoeg niet. Maar op elk van mijn bestemmingen ben ik op zoek gegaan naar Congolese kunstenaars, '*maître*' noemen ze zichzelf. Die tekenaars heb ik gevraagd met potlood, pen en papier een beeld te schetsen van hun land, zodat mijn boek toch een beetje het reisverslag van een ontdekkingstocht wordt, net zoals vroeger. Zes tekenaars, zes stijlen, van naïef tot hyperrealistisch, ook dat is Congo 2010.

HET VERTREK

Bujumbura. Het regenseizoen loopt ten einde. Dit is een goed seizoen om te reizen. Paul, de ontwikkelingshelfer, brengt me met zijn jeep naar de grens. Een smalle asfaltweg slingert zich als een lint tot aan de voet van een donkergroene heuvelkam. Daarboven leven de stammen van de hoogvlakte, weet hij me te vertellen. Het zijn Tutsi's, knikt hij veelbetekenend, maar daar worden ze Banya-Masisi genoemd. Het is een herdersvolk dat geweldig lekkere kaas maakt. Mij doet het woord Tutsi denken aan de genocide in Rwanda, de volkenmoord van de jaren negentig, toen honderdduizenden van hen afgeslacht werden door Hutu-extremisten.

Plots eindigt de weg. De Congokenners hadden me voor allerlei toestanden aan de grens gewaarschuwd. Maar het loopt wonderbaarlijk vlot. Het niemandsland is een kleine rivier. Samen met de andere grensgangers steek ik te voet een roestige ijzeren brug over. Het enige ongemak zijn de wormstekige gaten in de planken vloer. Naast me duwt een polioslachtoffer met zijn handen op de pedalen een fiets-rolstoel voort. Eenvoudig en ingenieus. Drie soldaten in een rafelig uniform zitten gehurkt onder een palmboom. Zoals aan elke grens ter wereld staat er een bord. De letters zijn half vergaan: '*Soyez le bienvenue au république démocratique du Congo*'. De asfaltweg verandert in een pad van aangestampte aarde met hobbels en putten. 'Grote broer, geef me je pen!' roept het eerste kindje dat ik tegenkom. Ik ben verrast, plots zie ik overal mensen met de hand uitgestrekt vragend kijken. 'Muzungu, blanke', fluisteren ze. Onwillekeurig knoop ik mijn borstzak dicht en berg de pennen veilig weg. Hier zal ik aan moeten wennen, maar is dat wel mogelijk?

Aan de kade van de haven in Uvira barst een milde chaos los. Een peloton soldaten is een officiële parade aan het inoefenen,

inclusief de afscheidsspeech voor hun commandant. Die scheept in met de hele familie. De officier is afkomstig uit Kivu, maar wordt naar de provincie Katanga overgeplaatst, ver van huis. Het is een oude, beproefde tactiek. Om de loyaliteit van de soldaten te garanderen moeten zij ver van huis dienen, in andere stamgebieden. Zo krijgen de talrijke regionale afscheidingsbewegingen geen tijd om wortel te schieten in de rangen van het leger. De officier reist met hetzelfde schip als ik, de Rafiki. Het is het beste schip op het meer, zo is me verzekerd. Allicht betekent dat hier niet zoveel, want elk jaar zinken er wel een paar van die roestige oude transportschepen. Enkele tientallen drenkelingen zijn dan amper een paar regels waard bij ons in de krant. Zou dat anders zijn nu er een blanke tussen de opvarenden is?

Als het schip zich met luide hoornstoten losmaakt van de kade, vieren de soldaten alle teugels. Ze dansen, draaien zich heupwiegend in alle bochten en zingen ritmisch een afscheidslied. Op het benedendek lijkt de Rafiki meer op een gigantisch sardineblik. De passagiers zijn op een natuurlijke wijze geordend, bij mekaar gekneld. Op de voorplecht zitten de jongemannen die alleen reizen. Ze discussiëren urenlang met luide stem. Ik kan nog niet inschatten wanneer de Congolezen écht ruzie maken. Ze lachen en grollen, maar als ik hen iets vraag, volgt er een klaagzang over het bestaan. Een van hen is een student. Hij komt uit Kisangani in het hart van Congo en is onderweg naar de universiteit in Lubumbashi, al twee weken lang. In Congo ga je niet zomaar even naar huis. Reizen wordt hier niet in afstand gemeten, maar in duur, in reistijd.

In het midden van het schip hurken de vrouwen, allemaal met een kind in een kleurige doek op hun rug gebonden. Regelmatig schudden ze met een soepele beweging de baby boven op hun brede heupen. Een onbewust, maar o zo gracieus ritueel.

De peuters slapen onverstoord voort. Ik hoor weinig zeurende kinderen, ondanks de chaos. Wat een verschil bij ons, waar kinderen zelfs in een luxueuze kinderwagen of draagtas steeds nieuwe prikkels of speeltjes nodig hebben en voortdurend aandacht vragen. Aan de reling van het schip zitten de handelaars met hun kartonnen dozen. Deze boten op het Tanganyikameer zijn hun biotoop, het water en de haven hun horizon. Steeds opnieuw varen ze met hun goederen op en af. Ze vormen de rode bloedcellen in de levensbanen van de economie. Ze sjouwen sigaretten, zeep, plastic dozen en emmers van de grens met Burundi naar Kalemie. Met de opbrengst kopen ze een lading gezouten vis voor de terugreis. Telkens opnieuw, een leven lang, voor enkele euro's per trip.

Ik kijk wat beschaamd naar mijn reiskoffers, met daarin het comfort van de moderne tijd. Tropenkledij, muskietennet, muggenmelk, regencape, slaaplaken, thermisch vloermatje, allerlei

lampjes, een buisje om water te zuiveren, pakjes krachtvoedsel en een medicijnkist die uitpuilt. Ik heb zelfs een hoekje vrij gemaakt voor wat kleine onmisbare geneugten uit de beschaving: een fles drank, een pot choco, een pot jam en enkele zakjes Italiaanse olijfolie. Denk ik nu echt dat ik de beschaving achter mij laat? Toch is dit niets vergeleken bij wat Stanley bij zich had toen hij zijn expeditie aanvatte.

In de dagboeknotities van Stanley staat het nauwgezet vermeld. Tenten, beddengoed, textiel, kleren, touw, potten en pannen, voedsel, alles bij mekaar zo'n negen ton materiaal. Volgens de overlevering had hij zelfs champagne mee. Nog volstond het niet. Het moest een échte ontdekkingsstocht worden; dus moesten er chronometers mee, kompassen, barometers, thermometers, almanakken, een loodlijn, horloges en kaarten en nog zoveel meer. In zijn gevolg reisden drie blanken mee, meer dan tweehonderd Afrikanen, dragers en gewapende wachters, vijf honden, zes ezels en een demonteerbare boot, de Lady Alice. Ik probeer het mij in te beelden, die eindeloze karavaan die steeds verder trekt. Zelf ben ik heel erg bezorgd om drinkbaar water, net als Stanley trouwens. Hij gebruikte nooit stilstaand water en liet het altijd koken. Stanley lette heel nauwgezet op de voedselhygiëne. Allicht is dat de reden waarom hij zijn tochten heeft overleefd, in tegenstelling tot zoveel anderen. Ik heb een gps en een satelliettelefoon, Stanley een sextant. Die wordt zorgvuldig bewaard in het Afrika-museum. Ik heb hem uit het lederen koffertje mogen halen om even het gevoel te koesteren van een tijd waarin reizen nog ambachtelijk was. In een gleuf van het koffertje zaten ook enkele visitekaartjes. Hoe bizar, met visitekaartjes op pad door het duistere continent. Wie hoopte hij aan te treffen in die terra incognita, zonder geschiedenis of beschaving. Dat is wat blanken toen in 1874 dachten en misschien nu nog altijd wel denken.

Ik krijg een vipbehandeling op de Rafiki, een voorrecht dat ik me graag laat welgevalen. De tocht die ik voor de boeg heb, zal nog lang en zwaar genoeg zijn. Op het bovendek is er een zaal voor eersteklaspassagiers. Iedereen krijgt een rode pluchen zetel toegewezen. Als een vleermuis tegen het plafond hangt een televisietoestel, dat voortdurend overgestuurd lawaai uitbraakt, Congolese popmuziek, slechte imitaties van videoclips van Amerikaanse rappers. Die worden afgewisseld met eindeloze politieke praatprogramma's. Zouden ze dat van ons geleerd hebben? En dan zijn er nog de onvermijdelijke soaps. Het zijn universele verhaaltjes over liefde, ontrouw en verzoening. Mijn buurman haalt een boek boven. Het is een bijbel, tot op de draad versleten. Enkele zetels verder bladert een mollige mama verstrooid door een wat moderner drukwerkje met geschriften van een protestantse sekte. Congolezen lezen geen literatuur, alleen maar religieuze geschriften, telkens opnieuw. De blanke paters hebben het zwarte continent grondig gekerstend. Of is er een andere, eenvoudigere verklaring? Misschien bestaan er geen boeken die hun leefwereld beschrijven?

Mijn kajuit ruikt muf. Mijn lichaam is nog niet aangepast aan de vochtige hitte. Ik mag mijn slaapmatje boven naast de kapiteinshut uitrollen. Daar waait een heerlijke bries. Een blanke reiziger moet wel geld of macht hebben, denken ze. Meer dan eender waar ter wereld lijkt mijn herkomst hier een privilege. Dit moet een flauwe afspiegeling zijn van het superioriteitsgevoel dat de koloniale onvermijdelijk aangemeten kregen.

Kapitein Kissa, de schipper van de Rafiki, heeft het roer overgedragen aan zijn stuurman en komt naast me zitten. Het is een bedeesde man. Dit is zijn universum, een schip op het meer tussen Uvira en Kalemie, nu en voor de rest van zijn leven allicht. Nog nooit is hij verder geweest dan een paar kilometer buiten de haven. De brutale drukte van een miljoenenstad als Kinshasa kent hij niet. Elke stad in dit deel van Congo is als een eiland,

gevangen in een zee van groen. De dorpen zijn er rondgestrooid als kiezelstenen. Er zijn amper verbindingswegen.

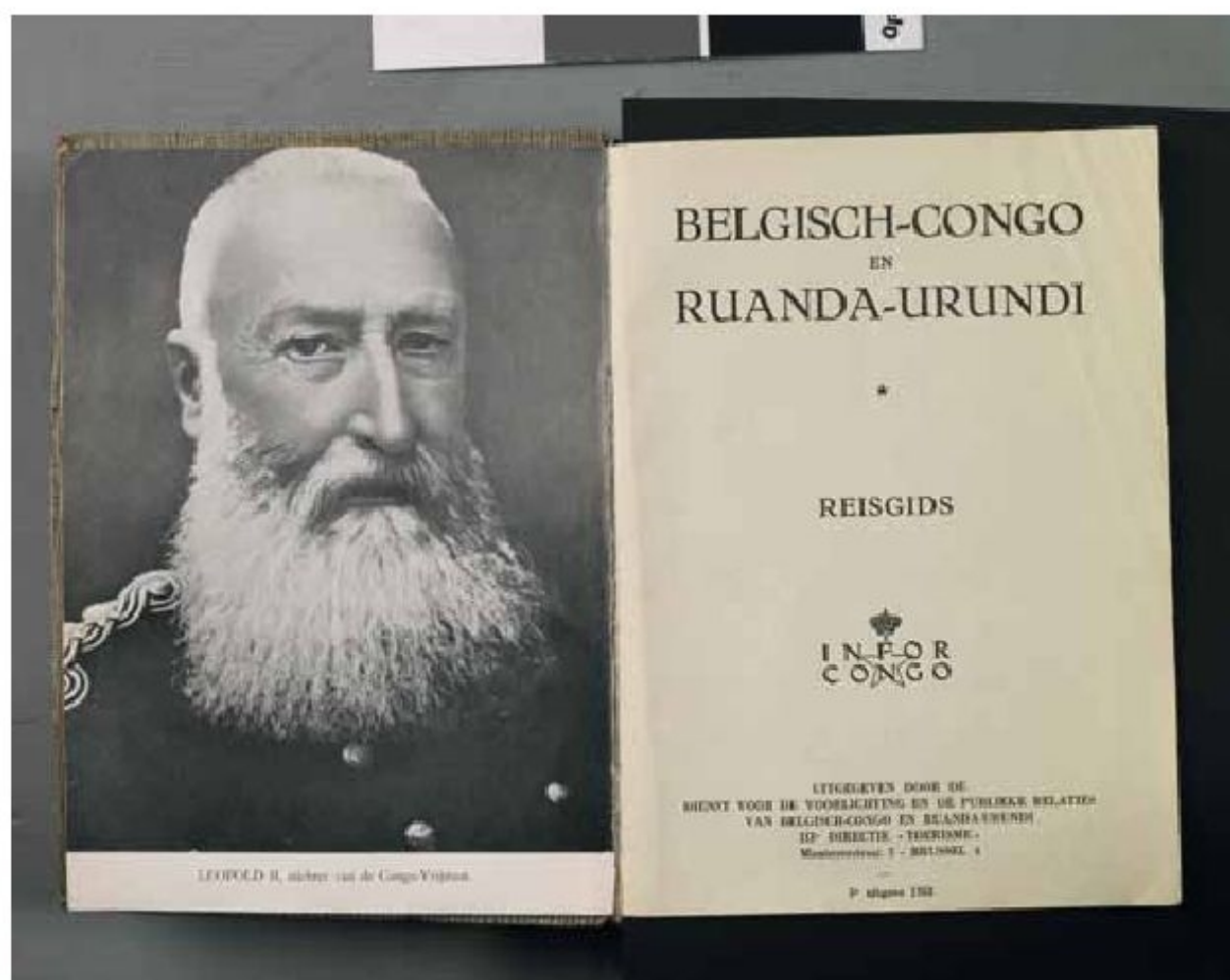
Wanneer ik Kissa gelukkig prijs met zijn baan, klaagt hij over geld. Hij toont zijn schoenen; die zijn versleten. Maar hij wordt tenminste regelmatig betaald, geeft hij toe. De Rafiki wordt beheerd door een privérederij, niet door de staat. Dan verdwijnt tenminste niet alle salaris in de zakken van de verantwoordelijken. De Congolese klaagzang volgt me op de voet. De ene heeft geen vlees om te eten, de andere heeft geen kleren genoeg, schoolieren hebben geen geld om te studeren, want de schoolmeester wordt niet betaald en moet dus door zijn leerlingen onderhouden worden. Jullie in Europa denken bovendien dat het hier overal oorlog is, klinkt het enigszins bitter. Maar het begint beter en beter te gaan, knikt Kissa. Hij heeft acht kinderen en hoopt dat zij in een ander Congo zullen leven. En indien het hen niet lukt, dan toch zeker de kleinkinderen. Misschien als Congo honderd jaar onafhankelijk is, waag ik schamper.

Kissa is kapitein geworden door te stelen met zijn ogen. Hij is begonnen als dekknecht en heeft alles in de praktijk geleerd, niet op school. Kissa heeft twee belangrijke boeken aan boord. Het ene is uiteraard de Bijbel, het andere toont hij met een schuchter lachje: de *Codenaval*, het vaarboek uit de Belgische koloniale tijd met alle reglementen en regels voor de vaart, onveranderd. De bundel papieren hangt nog amper aan mekaar. Met enige schroom is overal '*colonie belge*' geschrapt. Met een blauwe balpen heeft hij er 'Congo' of 'République Démocratique du Congo' boven geschreven.

Ook ik draag een oud boek in mijn reistas mee. Het is de reisgids voor Belgisch-Congo van de koloniale voorlichtingsdienst. De laatste koloniale reisgids, ingebonden in nepslangenleer. Kissa grinnikt als hij het schutblad ziet: een oude man met een witte baard. 'Koning Leopold II, *notre vieux papa!*' Het is een lijvig boek, vol praktische tips, een opsomming van reisroutes met de

uurregelingen van treinen en de prijzen van tickets. Alle nuttige adressen staan erin: onder meer waar de bioscoop en het kantoor van Touring Wegenhulp zich bevinden. Het enige wat Kissa uit het hoofdstuk over Kalemie herkent, zijn de palmbomen langs de boulevard. Die zijn er nog. Als gids zal mijn boek niet erg nuttig zijn, maar het is mijn sleutel tot een wereld vol overmoed en onwaarschijnlijke vooroordelen. Kissa leest een beschrijving over de Congolezen: *'In zijn prille jeugd heeft de neger over het algemeen een open verstand. Hij leert gemakkelijk, maar dit vermogen verzwakt snel door seksuele overdaad en misbruik van geestrijke dranken.'* Stilte.

Urenlang schuiven aan de einder de heuvels van Congo voorbij. Het is een ondoordringbaar tapijt van groene schakeringen. Eskimo's hebben wel tientallen woorden voor 'ijs' en 'wit', terwijl wij daar maar enkele woorden voor hebben. Hoeveel woorden zouden er in het Swahili niet bestaan voor 'groen' en 'brousse'?

Kissa kent er maar twee. Is het dan toch niet zo dat taal zich aanpast aan zijn omgeving? Misschien komt dat omdat het Swahili de universele taal van Oost-Afrika is en niet de oorspronkelijke taal van de stammen in het woud. Het is een Bantoetaal met Arabische invloeden die mee met de handelskaravanen vanuit Zanzibar tot diep in het regenwoud is doorgedrongen, tot Kisangani aan de Congostroom.

Achter deze einder ligt ook het gebied dat de dragers van Stanley een panische angst inboezemde. Maniema, zo beweerden de bewoners aan de overkant van het meer, is het land van de kanibalen. Terwijl Stanley herstelde van een van zijn malaria-aanvallen dunde zijn karavaan steeds verder uit. Tientallen dragers deserteerden. Twee jaar na zijn vertrek uit Zanzibar in het oosten van Afrika was hij de helft van zijn manschappen onderweg kwijtgeraakt door ontbering, ziekte en strijd. Pas in 1876 kon hij eindelijk het Tanganyikameer oversteken. Het was de grootste stap in het onbekende die een man van zijn generatie kon zetten. Mensen hebben sindsdien elke uithoek van onze planeet verkend en zijn zelfs op de maan geland, maar sommige plaatsen in het hart van Afrika dreigen opnieuw van de kaart te verdwijnen.

De hele nacht varen we langs een donkere kustlijn. De maan licht enkel de contouren op. Er flikkert geen enkel licht, honderden kilometers lang, geen elektrisch peertje, geen toorts, geen vuur, niets. Er daalt een rust over me neer die ik al lang niet meer gekend heb. Dit is reizen zoals het vroeger geweest moet zijn, traag. De geest kan het lichaam volgen en tegelijkertijd aankomen. Ik moet ingedommeld zijn, want plots schrik ik wakker. De Rafiki drijft tussen een zee van lichtjes die dansen en springen, een feeëriek schouwspel als in een droom. Dan hoor ik het gezang en de opgewonden kreten. Dit zijn de vissers die 's nachts met lampen hun prooi lokken. We hebben onze bestemming bereikt, voor de kust van Kalemie. Bij dageraad zullen we binnenvaren.

KARIBOE KALEMIE

Behoedzaam laveert kapitein Kissa tussen de zandbanken door. Jaar na jaar spoelt tijdens het regenseizoen een deel van de heuvels rond de stad weg. De rode modder van Kalemie blijft op de oude koloniale wegen kleven of zoekt zijn weg tot in de haven. Langzaamaan slibt de vaargeul verder dicht. Overal in de haven liggen roestige scheepswrakken, oude reusachtige karkassen waar alles uit gehaald is. Plots doemt de enige kade op die nog in gebruik is. Honderden mensen verdringen elkaar rond de aanlegsteiger. Het is een spektakel als in een groteske Italiaanse film. Armoedzaaiers, mannen in verschillende uniformen en zelfverklaarde hoogwaardigheidsbekleders met opzichtige brillen en felle dassen. Wat verderop zie ik een dandy pronken in een fluoroze kostuum dat pijn aan de ogen doet. De Rafiki stroomt leeg in de chaos. Een van de vier immense hijskranen knarst, draait en buigt als een prehistorisch monster. Dat is het ook misschien wel, een dinosaurius die nog beweegt tegen de gang van de evolutie in. Op een plaatje staat 'uit Antwerpen'. De andere kranen lijken onherroepelijk stuk.

'*Kariboe Kalemie!*' Welkom in Kalemie, roept een kleine corpulente zwarte man me toe. Zijn naam is Lubulli. Hij draagt een vilten cowboyhoed met zebrastrepen. 'We zijn blij om een journalist uit België te mogen ontvangen', barst hij uit. 'Als de Belgen terugkomen, komt alles weer goed. We wachten al jaren, maar u gaat thuis ons dierbaar Albertville weer in herinnering brengen. Misschien komt ooit de nieuwe koning Albert dan wel op bezoek!' De man is gestuurd door de *amicale*, de vriendenkring van Kalemie, een groep zelfverklaarde notabelen die de stad in haar oude luister willen herstellen. Ik vrees dat deze lui me als een schaduw zullen blijven volgen, de enige blanke binnen handbereik en bovendien een Belg. Trots doet hij alvast hun realisaties

uit de doeken. Als allerbelangrijkste heeft de *amicale* de palmboomen van de stadsboulevard gered. Wanneer hij het met bolle wangen over *les cocotiers* blijft hebben, overvalt me een vreemd gevoel, iets tussen leedvermaak, ongeloof en ergernis in. Tijdens de controle aan de uitgang van de haven breekt een vechtpartij los. Een van de reizigers draagt een zak met geld mee. Een andere manier om banktransacties te doen bestaat hier niet, zegt mijn gids. Maar ook de soldaten weten dat en eisen hun deel op. Toen de geldkoerier weigerde om 'protectiegeld' te betalen, brak de pleuris uit.

Het allereerste wat een bezoeker ziet in Kalemie is de kerk, die voor de blanken gebouwd was. Het is een elegant sprookjesachtig bouwsel halverwege de groene heuvel. Gebouwd door de missionarissen om de eeuwen te doorstaan torent de kerk boven de koloniale villa's uit. Het lijkt wel een witte kies. De villa's liggen kriskras verspreid. Van op afstand zijn ze van een droevige schoonheid. Albertstad werd vroeger geroemd als de parel van het Tanganyikameer. Mij doet het denken aan de stadjes bij het Comomeer of aan de Italiaanse Riviera met al zijn bloemenpracht. Maar wie van dichtbij kijkt, ziet het verval, de verwaarlozing, het afbrokkelen zoals bij rotte tanden.

De villa's van de koloniale zijn ingepalmd door overheidsdiensten en plaatselijke potentaten. In een van die panden huist nu de districtscommissaris. Als journalist is dat het eerste bezoek dat ik moet afleggen. Het ritueel is duidelijk, ik moet me onderwerpen aan het wettelijke gezag. Onder het alziend oog, de foto van president Laurent Kabila, zitten ze te wachten op mijn komst. Allemaal zijn ze er: de commissaris, de secretaris, de chef van de geheime dienst, het hoofd van de immigratie, de fine fleur van de natie, allemaal mannen van enig gewicht, de nieuwste serie machthebbers. Mij staan uren te wachten van onderdanigheid en holle woorden. Het is alsof de koloniale bureaucratie hier vijftig jaar geleden is blijven stilstaan en door nieuwe acteurs is

overgenomen. Het zou een absurd theaterstuk kunnen zijn als het niet zo dodelijk verlamvend werkte voor de hele maatschappij. Wat ik zie zijn flarden van België, van een systeem waaraan miljoenen Congolezen zich vastklampen zonder het doel ervan te vatten.

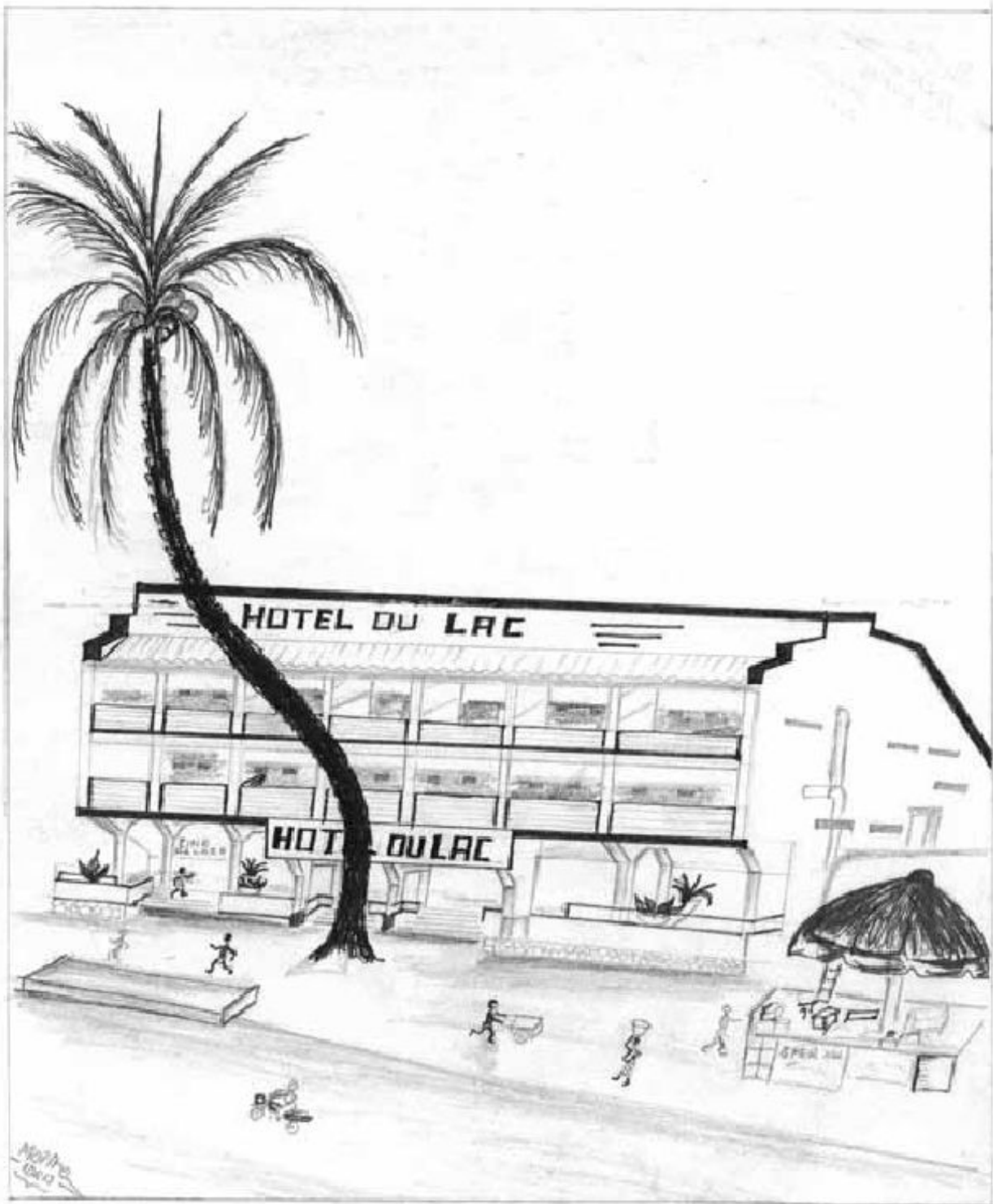
De hoofdstraat van de stad is uiteraard genoemd naar de nationale held van de onafhankelijkheid, de vermoorde premier Patrice Lumumba. Aan het begin van de straat, aan de Place de la Libération/het Bevrijdingsplein, staat een vreemd standbeeld. Op een immense stenen sokkel staat nog iets wat vaag op de poot van een paard lijkt. Dat schiet er dus nog over van het ruiterstandbeeld van Albert, de Belgische koning naar wie de stad begin vorige eeuw genoemd werd. Er stond een kopie van het beroemde beeld dat op de Kunstberg in hartje Brussel staat. Koningin Elisabeth is het met veel luister komen onthullen in 1958. Daarna is ze met een open wagen door de stad gevoerd. 'Ik heb haar als kleine jongen nog met een vlaggetje toegezwaid', zucht Lubulli, mijn gezelschap van de *amicale*. Lang heeft het standbeeld hier niet gestaan. Na de onafhankelijkheid twee jaar later is het neergehaald. De man van de *amicale* oppert voorzichtig de mogelijkheid om het beeld in zijn volle glorie te herstellen. Het lijkt me een gewaagd plan. Al te veel openlijke nostalgie naar het Belgische verleden is niet populair bij de machthebbers in Kinshasa.

De avenue Lumumba doet me aan het wilde Westen denken. De gevels met afgebladderde schilderijen zouden het decor kunnen zijn van een exotische western. Een film die zich afspeelt in een klein stadje dat helemaal buiten de tijd leeft. Er lopen geen cowboys langs de weg, maar zwarten met een zebracowboyhoed. Cafés worden afgewisseld door kraampjes met telefoonkaarten. De brouwerijen zijn de enige bedrijven die tijdens de oorlogen nooit vernield worden. De opslagplaatsen worden steevast geplunderd, maar de toevoer van bier mag niet stoppen.

Daar zijn rebellen, soldaten en de bevolking het over eens. Reclame voor Primusbier hangt er overal, het is het eerste grote bewijs dat ik zie van onze beschavingsmissie. Salon de beauté Darling, Chez Julie la Congolaise, Belle Etoile, het zijn maar een paar van de tientallen schoonheids- en kapsalons die ik hier aantref. Urenlang zijn de vrouwen bij elkaar in de weer om de kunstigste kapsels in hun kroeshaar te vlechten. Vreemd genoeg is dit ook Stanley opgevallen in deze contreien. *'Haarkappen wordt in deze streek tot een absurde perfectie verheven. Onder de verschillende stijlen die ik heb gezien, zijn er die zichzelf overtreffen in smaak en pracht. Het is bijna pathetisch met welke zorgvuldigheid die arme wilden hun best doen om zich op te smukken.'* Hij maakte er schetsen van, die nog steeds erg herkenbaar zijn. Veel lijkt er niet veranderd.

Ik ga inlichtingen inwinnen in hét hotel van Kalemie. Het is een van de mooiste gebouwen op de boulevard, het Hôtel du Lac. Het is drie verdiepingen hoog, afgezoomd met balustrades en beneden een fraaie zuilengalerij. Dit was de ontmoetingsplaats van de beau monde in de hoogdagen van Albertstad en het is hier dat koningin Elisabeth op de thee kwam. In de brochures werden de kamers met warm water, ventilator en elektriciteit aangeprezen. Nu is alleen het omhulsel gebleven. De receptie, met haar gladgepolijste houten lambrisering, is onbemand. Er hangt een bordje met een prijslijst: tachtig dollar per nacht voor een kamer met ijskast en stromend water. Dat moet een fortuin zijn in deze contreien, een dubbel maandloon. Op de eerste verdieping hebben enkele families hun intrek genomen. Aan de waslijn te zien verblijven ze hier permanent. De eigenaar van het hotel is een Arabier, vertelt een van hen. De laatste échte hotelgasten waren enkele Russische zakenlui; dat was drie jaar geleden.

Ik dwaal door de gangen en probeer me in te beelden hoe dit hotel moet geweest zijn op het toppunt van zijn koloniale roem. Met zwarte bedienden die af en aan rennen, blanke vrouwen in

hun fraaiste jurken, muziek en gelach dat weerklinkt uit de feestzalen. Plots sta ik midden in de drukte. In een van de grote zalen zitten honderden mensen, rustig wachtend op bankjes, aan tafel; vrouwen zitten gehurkt op de grond. Het zijn allemaal oude mensen. Vooraan zit een vierschaar achter een keukentafel, vier oude mannen in kostuum. Ze zijn druk in de weer. Een voor een roepen ze de wachtenden naar voren. Minutieus noteren ze de naam op een groot geruit vel papier, daarachter schrijven ze een bedrag met een andere kleur balpen. Ze schrijven in

piepkleine lettertjes om zoveel mogelijk namen op één vel bijeengeperst te krijgen. De laatste in de rij zit bij een grote hoop bankbiljetten. Secuur telt hij voor ieder een klein pakketje na. Het zijn kleine coupures, die bijna onherkenbaar zijn geworden, zo vies en beduimeld.

De voorzitter wenkt me. Het is een kaarsrechte man met een versleten, maar kraaknet pak. De kleurrijke ronde muts op zijn korte grijze krulletjes maakt van hem de meest opvallende verschijning. Hij stelt zichzelf voor in correct Frans, geleerd in schoolboeken uit een andere tijd. Jean Fundi is vijfenzeventig jaar en heeft veertig jaar op het postkantoor gewerkt. 'Wij zijn hier allemaal oud-staatsbeambten, van de post, de spoorwegen, het onderwijs. Ik ben verantwoordelijk voor de uitbetaling van de pensioenen. Als er al geld toekomt', zucht hij. Hij toont mij de lijsten en de cijfertjes. 'Deze weduwe krijgt een paar euro, veel te weinig! Ze kan amper bloem kopen voor een paar dagen.' Zelf is Jean Fundi al tien jaar gepensioneerd, maar zoals velen in de zaal wacht hij nog steeds op zijn afscheidspremie. Hij is afkomstig uit Kasongo, een stadje honderden kilometers ver in het binnenland, vlak bij de Congostroom. Maar zonder geld geraakt hij nooit terug bij zijn familie. Dus wacht hij, zoals velen hier in deze zaal, tot de staat zijn plichten nakomt. De oude postbeambte is gestrand in Kalemie, allicht tot aan zijn dood.

Op de tafel voor Jean Fundi, discreet weggeborgen, ligt een drukwerk dat ik herken. Het is een boekje met tekeningen en eenvoudige instructies voor de moslims. Het leert hen hoe ze een vroom leven kunnen leiden. De man is een moslim. Hij komt uit de Maniema, de beruchte streek waar de slavenkaravanen diep het binnenland in trokken. 'Mijn grootvader is nog afkomstig uit Zanzibar', knikt hij. 'Bijna heel ons dorp is bekeerd tot de islam. Toen ik jong was, hadden we thuis een foto van Tippu Tip.' Ik had nooit verwacht dat ik hier iemand zou aantreffen

die zich de machtigste slaven- en ivoorhandelaar nog herinnert. Zijn echte naam is Hamid-bin-Muhammed el Murjebi, uit Zanzibar. In de negentiende eeuw heeft hij zich opgewerkt tot de grootste Arabische handelaar, in de binnenlanden berucht onder de naam Tippu Tip.

Jean Fundi heeft zijn jeugd doorgebracht in de streek waar zich de laatste, meest westelijke handelsposten van de Arabieren bevonden. Nyangwe heette die plek toen. Stanley zelf was blij dat hij Tippu Tip in 1876 kon overtuigen om van daaruit mee verder te trekken door het onbekende gebied langs de Congo-stroom. Vijfduizend dollar voor een escorte van enkele honderden gewapende krijgers. Toen was dat een fortuin, maar anders had Stanley nooit zijn tocht verder kunnen zetten. Terwijl hij wachtte op zijn reisgezel, zag Stanley met eigen ogen trouwens de ellende die de slavernij in dat gebied aanrichtte. *'Vernieling, terreur en ontvolking voor de inwoners van 700 vierkante mijlen [...] Een bevolking van 42.000 zielen, waar er amper 20.000 van overblijven. De anderen werden gedeporteerd, of afgeslacht, of zijn gevlucht langs de rivier.'* Velen hebben later een hard oordeel geveld over Stanley en hem een genadeloos man genoemd die met zijn ontdekkingstochten heel wat plagen over Congo heeft afgeroepen. Maar tegen de gruwel van de slavernij heeft hij zich zeker en vast verzet.

De slavernij en de Arabieren zijn verhalen geworden, een overlevering in het familiegeheugen. Die oude geschiedenis laat Jean Fundi zich niet meer aan het hart komen. Hij praat met vuur over de Belgische koloniale tijd. 'We moesten hard werken. We zaten onder de knoet, kregen van de *chicotte* zelfs. Maar we werden tenminste regelmatig betaald.' Hij herinnert zich de beruchte zweep van stijf nijlpaardenhaar, waarmee weerbarstige zwarte arbeiders afgeranseld werden, de *chicotte*. Maar ook de missieschool. Toen hij tien jaar oud was, moest hij zich bekeren tot het katholicisme, anders mocht hij niet naar het vierde leerjaar. Dat was de regel voor de moslims daar. 'En ik wou iets worden in het

leven, dus kon ik niet anders. Maar diep vanbinnen ben ik moslim gebleven. Ik ben zelfs misdienaar geweest. Onze pater heeft het nooit beseft.' Jean Fundi kent zelfs de naam van de missionaris nog. Julle Aurdobek, schrijft hij op een papiertje. Misschien is het Jules Opdebeeck of zoiets? Het doet er niet meer toe, de man is dood. De oude geschiedenis leeft hier in de hoofden. Maar is dat nu een kenmerk voor oude mensen, of is dit het geheugen waaraan Congo zich vastklampt?

HEKSEN EN PRIESTERS

Ongenaakbaar en toch zo vertrouwd. De *procure* van Kalemie is een immense kubus in rode baksteen. Met zijn bogen, brede trappen en binnenplaats zou het een abdij op West-Vlaamse kleigrond kunnen zijn. Maar de *procure*, het religieuze hoofdkwartier, is bovenaan tegen de heuvel geplakt, verschanst achter hoge muren met prikkeldraad, ingemetselde glasscherven en een stalen poort. Het is de obsessie van religieuze standvastigheid in een wereld vol dreiging. De *procure* speelt in Congo dezelfde rol als de burchten van de tempeliers in het Heilige Land tijdens de kruistochten, een laatste toevluchtsoord en een rustplaats. De bewaker van mijn zielenheil is abbé André, een zwarte priester. Zoals op vele andere plaatsen is de laatste bejaarde Witte Pater al jaren geleden vertrokken. Vijf zwarte priesters zetten in alle stilte het werk van de missionarissen voort. Abbé André is verantwoordelijk voor het gastenverblijf, een soort religieuze herberg. Een eenvoudige kloostercel met bed, muskietennet en schrijftafel kost vijftien euro. Het water komt uit een grote ton, douchen doe ik met een plastic beker. In deze burcht zit ik in alle rust verscholen voor de chaos in de stad.

Abbé André is een kleine gitzwarte man, weggedoken in een witte pij. Geen imposante verschijning. Maar zijn ogen verraden een grote nieuwsgierigheid. Op een van die lome hete namiddagen zie ik hem aarzelen, alsof hem iets van het hart moet. Ik had hem gevraagd wie hij als de grootste Congolees beschouwde. 'Kaozé!' komt hij op me toe. 'Lumumba is onze politieke vader des vaderlands, maar Stefano Kaozé is onze geestelijke vader.' Hij duwt me een boekje in de hand met spreken van de man en een levensbeschrijving. 'Hij was de eerste zwarte priester in Belgisch Congo! Je slaapt in de kamer naast de zijne. Kaozé sliep in kamer veertien, tot aan zijn dood in 1951. Jij slaapt in kamer

dertien.' Abbé André is duidelijk apetrots op zijn beroemde voorganger, maar ik moet bekennen dat ik slechts terloops van de man gehoord had. Nu spiegelen veel Congolezen zich aan voetbalsterren en rapzangers, maar Stefano Kaozé was het eerste rolmodel voor de zwarten, mét de uitdrukkelijke goedkeuring van de blanken, vermoed ik.

Stefano Kaozé is een jongen uit de streek die geboren werd in 1885, toen de grootmachten op het Congres van Berlijn Afrika in stukken aan het snijden waren als een gigantische verjaardagstaart. Koning Leopold II kon voor zichzelf een van de grootste stukken weggraaien, de Congo Vrijstaat, het latere Belgisch Congo. Niet alleen was Kaozé de eerste zwarte priester, hij was ook de eerste Congolese intellectueel onder blanke heerschappij. Hij heeft een heel oeuvre bij mekaar geschreven over religie, etnografie, inheemse talen en zelfs over de psychologie van de Bantoes. Het moet een opmerkelijk man geweest zijn in een wereld zonder geschreven cultuur. Het meest viel hij nog op doordat hij door de missionarissen meegenomen werd naar Rome. Op 7 juni 1920 werd hij in audiëntie ontvangen door paus Benedictus XV. De mis werd, ook door hem, in het Latijn gevierd. De volgende maanden wacht Stefano Kaozé een 'religieuze triomftocht' door België. In talloze colleges, seminaries en parochiekerken wordt hij opgevoerd. De toehoorders zijn verrukt als hij samen met de Witte Paters de mis zingt, zelfs liederen in het Nederlands. *'Wat een schone eenvoud van deze ontwikkelde zwarte [...] die filosofie kent en Frans, Vlaams en Swahili spreekt [...] Nooit was hij onaangenaam of beledigend. De vooroordelen smolten als sneeuw voor de zon.'* In het boekje van abbé André staan enkele reacties uit die tijd opgetekend. Zou hij beseffen dat zijn idool als 'excusneger' werd opgevoerd, een uitzondering in een tijd van blanke superioriteitswaan?

Kaozé werd bij zijn terugkeer ook met vragen bestookt door zijn volksgenoten. De Congolezen hadden geen idee van het

blanke vaderland. Vol vuur vertelde Stefano Kaozé als eerste over het verre België. *'Je moet de grote huizen zien, die de blanken bouwen en alles wat ze bedenken om zich het leven makkelijker en aangenamer te maken. Het zijn net kleine godjes op aarde. Maar ik was ongelukkig, helemaal alleen tussen al die blanken. Iedereen keek me aan vol verbazing of keerde zich om op straat. Als ik de kinderen naderde, beefden ze en vluchtten ze weg.'* 'Stefano Kaozé was dus de eerste BC, de eerste beroemde Congolees?' vraag ik. Maar dat begrip uit onze populaire cultuur kent mijn bedeesde gastheer niet. Toch deed er een volksliedje de ronde over de beroemdste Congolees uit zijn tijd. *'Walikuwa wakisema, mama, Ulaya hakwendi mutu, mama kwalikwenda Sitefano, mama, Sitefano wa Kaoze... Er werd veel over gesproken, mama. In Europa, waar niemand ooit naartoe ging, mama. En toch is een van ons er geweest, Stefano mama. Stefano Kaozé.'*

Als ik vraag waar de volksheld begraven ligt, zwijgt hij een tijdje. Abbé André is beschaamd, hij kent het oude historische kerkhof wel, maar weet niet waar het graf zich juist bevindt. Enkele dagen later komt de parochiepriester langs om het graf te tonen. Het kerkhof lijkt op een oude romantische gravure. De wortels van honderd jaar oude bomen hebben zich een weg gebaad tussen de grafstenen. Er scharrelen kippen rond in het hoge gras. Het graf van Kaozé is helemaal verwaarloosd en overwoekerd door onkruid. Het ligt verborgen tussen andere grafzerken. Bij veel graven zijn de dekstenen gebarsten en zijn zwerfhonden met de beenderen aan de haal gegaan. Het zijn meestal de resten van blanken, die jong gestorven zijn in de beginjaren van de kolonie, ver van huis of hun familie. Dat leert hun graftekst me. Bij Kaozé is de tekst erg sober: 'Hier rust abbé Stefano Kaozé'. Als ik de abbé vraag waarom ze het graf van hun grote voorbeeld niet beter onderhouden, kijkt hij me niet-begrijpend aan.

Het uur van de wolf, daar geniet ik hier het meest van. Wanneer de nacht in de ochtendschemer overgaat, op de grens tus-

sen magie en werkelijkheid. In het grijze Noorden vervaagt die grens langzaam. Hier in Congo zijn het slechts een paar minuten totale stilte. Dan, als bij een orkest waarvan de muzikanten hun instrumenten beginnen te stemmen, komt de natuur tot leven. Een vogel in de bomen, enkele zingende havenarbeiders, de vissers die terugkeren van het meer. Ten slotte barst het los als een symfonie. Het klanktapijt sijpelt door mijn muskietenramen en rolt over mij. Ik sta dan onmiddellijk op en van op de patio die als een balkon hoog boven het meer hangt, ben ik net op tijd voor de zonsopgang, mijn kop ochtendkoffie al in de hand. De zon schiet als een rood-oranje bol omhoog uit het Tanganyikameer. In één klap leeft Kalemie.

's Avonds gebeurt net het omgekeerde. Het is nieuwe maan, de zon is plots verdwenen achter een gordijn. Als de elektriciteitscentrale weer eens uitvalt, is er geen enkel scheurtje in het dikke zwarte gordijn. Met mijn zaklamp kan ik dan nog amper op armlengte de pagina's van mijn boek zien. Ik voel me dan soms helemaal alleen in de duisternis. Dat is het ogenblik waarop de heksen over de wereld heersen.

'Jullie kunnen maar twee zaken doen in deze duisternis,' scherts ik tegen Emmanuel, 'kinderen maken of verhalen vertellen.' Maar met de duisternis wordt niet gespot. Emmanuel is een manusje-van-alles, die ook in de *procure* logeert. Hoewel hij zich een tikje te onderdanig opstelt tegenover de blanke man, vind ik hem boeiend gezelschap. Vanavond is hij onrustig. Hij lacht zenuwachtig, angstig zelfs. 'Ik heb buikpijn. Ik ben vergiftigd,' zegt hij, 'twee jaar geleden al.' Hij weet niet hoe het gekomen is. Is er gif in zijn eten gemengd? Of heeft hij de hand van een tovenaars geschud? Het is blijkbaar een courant gebruik om iemand te doden door vergif aan de handpalm te smeren. Zodra het slachtoffer een hand gekregen heeft en daarna voedsel of zijn lippen aanraakt, is zijn lot bezegeld. Ik kan het aanvankelijk maar moeilijk geloven, tot ook de

andere zwarten in de *procure* het verhaal bevestigen, zonder te glimlachen.

Magie in Congo, het is zo'n vreemde wereld voor mij. Naast de tastbare wereld waarin ik rondloop, is er een andere die ik niet begrijp, maar die voor vele zwarten even reëel is als mijn wereld. Het is een wereld waarin voorouders, tovenaars en heksen de hoofdrol spelen. 'De tovenaars zijn terug', vertelt Emmanuel, 'en ze zijn met steeds meer de laatste jaren. Omdat Satan de wereld regeert. De Witte Paters wisten niet hoe machtig de tovenaars zijn, maar in de dorpen zijn er steeds meer. Sommige tovenaars graven de aarde weg waarop je met blote voeten gelopen hebt en beheksen je op die manier. Of ze wandelen naast je en vangen je schaduw. Dan word je gek.' Angst voor de eigen schaduw. Het zou een Congolees begrip kunnen zijn. Emmanuel geeft me ook enkele praktische tips. Ik mag mijn onderbroeken en kousen niet laten wassen of 's nachts buiten laten hangen om te drogen. De heksen zouden er wel eens een stukje af kunnen snijden en zwarte magie gebruiken. 'Nog erger is je haren achterlaten bij de kapper', waarschuwt hij veelbetekenend. 'Zelfs voor een blanke is dat gevaarlijk!' Ik kan dit moeilijk begrijpen, Emmanuel is een intelligente jongen die gestudeerd heeft en vloeiend Frans en Engels spreekt.

Congolezen lachen veel, maar tegelijk leven ze voortdurend in angst, angst voor ziektes, voor demonen, heksen, voor de burens zelfs. Ook burens of leden van je eigen clan kunnen immers onbekende magische krachten bezitten. Tenslotte weet niemand hoe een tovenaar of een heks eruitziet. Als een heks ontdekt wordt door de dorpsgenoten, roept het dorpshoofd iedereen samen. Emmanuel beschrijft zo'n heksenproces. 'De mensen beginnen elkaar dan te beschuldigen en soms vindt men zo nog meer heksen. Wie volhardt in het kwade wordt verjaagd, sommige heksen worden zelfs gestenigd.' Zo'n samenleving moet toch verteerd worden door wantrouwen? Hoe komt het toch dat wij

daar zo weinig van merken? 'Blanken worden zelden getroffen. Ook bij goede christenen werkt het niet. Hier in de *procure*, bij de paters, zijn we veilig', knikt hij. Religie als firewall tegen de krachten van het Kwade, dat de wereld wil regeren. Ik begin het succes van de flamboyante misvieringen, zowel van de katholieke kerk als de talloze protestantse sektes die in opmars zijn, in een ander daglicht te bekijken, als een antivirusprogramma voor de geest.

Ook de natuur lijkt een beetje gek te worden. Het droge seizoen zou al een maand bezig moeten zijn, maar niets is nog zoals het hoort. De moessonregen 's avonds blijft uit. Pas om vier uur 's ochtends barst het tropisch onweer los. Ik word niet wakker van donderslagen, maar van tientallen lichtflitsen. Die scheuren het zwarte gordijn van de duisternis in mijn kamer open. Boven het meer lijkt het wel een inferno, met de bliksems die als heksen door de lucht schieten. Een onweer zonder geluid, een heksensabbat. Zouden mijn Congolese vrienden nu verstijfd van angst wachten op de ochtend? Dan volgt er plots een enorme donderslag. De grote orkestmeester heeft het sein gegeven en de stortvloed begint, urenlang, als een waterval.

's Ochtends is Kalemie weer een beetje meer weggespoeld van de landkaart. Door de erosie wordt de modder meegesleurd van de heuvels, waar de inheemse huisjes zich staande trachten te houden. De wegen zijn een roetsjbaan van kleine ravijnen. Bij elke stortvloed wordt Kalemie een beetje meer verstikt. Onmerkbaar, alsof de natuur een eigen wil en doel heeft: de laatste resten van de koloniale blanke beschaving wegspoelen. Behoedzaam zoek ik me een weg tussen de moddervlaktes. De eerste zonnestralen breken door. Ze trekken een spoor van licht door de dampende plassen.

Emmanuel moet naar het ziekenhuis. Misschien kan een dokter in plaats van een of andere medicijnman zijn kwaal wel verhelpen. Hij heeft tenslotte last van buikpijn, hartkloppingen en

hyperventilatie. Mijn westerse geest vermoedt dan eerder een psychisch probleem. De jongen glundert bij zijn terugkeer. Hij heeft een hele zak medicijnen mee. Ik lees zorgvuldig de bijsluiters: voedingssupplementen, vitaminetabletten, kruidendrankjes, zelfs omega-3. De dokter is een man die zijn volk kent. Van één doosje begrijp ik het nut niet onmiddellijk. Het blijkt een viagra-derivaat te zijn, afkomstig uit buurland Uganda.

VAN MOND TOT OOR

‘De Vier Hoeken, daar moet je zijn. Op zondagnamiddag, want dan is het *kabubu*.’ Ik wil weg uit het oude koloniale centrum van Kalemie, waar iedereen lijkt te wachten, al vijftig jaar lang, tot de hele stad beetje bij beetje wordt weggespoeld door de moessonregens en de modderstromen. In de heuvels daar klopt het zwarte hart van Kalemie, weet iedereen me te vertellen. Enkele honderdduizenden mensen wonen er in lemen hutjes die zich vastklampen tegen de heuvelflank. Na elke regenbui wordt de weg steeds verder uitgeslepen als een rivierbedding; soms verplaatst die zich plots en sleurt de brokkelige randen van een hut mee. De Cité Indigène, de stad van de inboorlingen, zo werd Kalemie al genoemd onder de blanke heerschappij. Het klinkt exotisch en een tikkeltje gevaarlijk. Een man van de wijk wil me de *kabubu* laten zien, een traditionele worstelpartij. ‘Je loopt geen enkele risico, dit is zoals een sportwedstrijd’, verzekert hij me.

Een bijeenkomst van Congolezen zonder een kakofonie van geluiden is onmogelijk. Dat heb ik al begrepen. Soms lijkt het alsof elk piepje, elke bromtoon en alle verklikkersignalen tegelijk moeten afgaan. Ik word er bijwijken helemaal gek van. Altijd weerklinkt ergens het overgestuurde geruis van Congolese muziek of van religieuze gezangen. De zwarten lijken het zelfs niet op te merken. Alleen de stilte maakt hen onrustig. De Vier Hoeken worden overspoeld door een hels kabaal. Er staat een zee van mensen die roept, juicht, tiert, brult. Dit is het échte stadscentrum, een zandvlakte tussen twee kruispunten in, een natuurlijk platform halverwege de heuvel met daaromheen de onvermijdelijke cafés. Het zijn de enige permanente gebouwen, zo lijkt het wel, op een verhoging gebouwd, veilig boven de modderstromen.

De massa wijkt uiteen en laat me door. Ik word verwacht. Er is nog een witte plastic stoel vrij, naast de notabelen, de ereloge.

Eén vreemde blanke snoeshaan in een zee van zwarten. Naast me ruik ik het zweet van een vijftal trommelaars. Het geroffel is al een tijdje aan de gang. 'Om de stamgenoten op te roepen dat het gaat beginnen', verklaart mijn buurman. De cité van Kalemie is een smeltkroes van stammen uit het woud, dagreizen ver. Al tientallen jaren leven ze hier ver van hun stamgebied. Toch lijkt iedereen perfect te weten tot welke stam hij behoort. 'De *kabubu* is een oeroud gevecht tussen de Wazura en de Bena Kasenga, om te zien welke stam de machtigste is.' De twee stammen zijn afkomstig uit Kasongo, dicht bij de Congostroom. Zelfs in de tijd van Stanley hadden stammen uit die buurt een krijgshaftige reputatie. Ze noemden Stanleys karavaan Wasambye. Wat 'zij die niet besneden zijn' wil zeggen. Zo herinnerden Stanley en zijn tolk zich de ontmoeting. "*Ga weg Wasambye, jullie zijn slecht, slecht, slecht*", riepen ze. *Daarna zongen ze de wildste, meest vreemde klanken die ik ooit gehoord heb. "Ooh-hu-hu-hu."* Als antwoord klonk het uit honderden kelen: "*Ooh-hu, ooh-hu-hu.*" Dit is een oorlogskreet, waarschuwde de tolk. "*Nonsens, doe niet zo gek. Waarom zouden ze oorlog willen?*" "*Dit zijn wilde volkeren die geen reden behoeven. Het zijn gewoon wilde beesten.*"'

De trommelaars drijven het ritme nog op, steeds sneller. Af en toe rukt iemand zich uit de massa los en komt met schokkerige wilde dansbewegingen geld voor hun voeten gooien. De dans wordt provocerend. Met misprijzende gebaren en obscene kronkels dagen ze de andere stam uit. Dan barst de strijd los. De kampioenen van beide stammen grijpen mekaar bij de schouders, sleuren aan de lendendoeken. Ze trekken en klauwen tot ze hun tegenstander op de grond hebben kunnen gooien. De verliezer moet wijken voor een nieuwe tegenstander. Dat gaat zo voort, urenlang tot alleen de sterksten nog rechtop staan. 'Dit is geen oorlog', verzekert mijn buurman. 'Het is een oude strijd die verder gezet wordt, van in de tijd van de voorouders. Het is nooit anders geweest.' Het gehuil van de massa neemt toe. Elke beslis-

sing van de scheidsrechter veroorzaakt nu een rel. De gemoederen zijn verhit, zelfs bij mijn buurman, een oude dorpschef in traditionele kledij. Hij zwaait vervaarlijk met zijn houten knuppel naar een graatmagere man in zondags kostuum die op hem afstevent. Het is een doofstomme die hem allerlei klanken in het gezicht gooit. Een van de kampvechters gooit zich in het stof om vergiffenis te vragen. ‘Op de grond, op de grond’, brult mijn buurman. ‘Kijk, hij heeft zand op zijn hoofd!’ Intussen roffelen de trommelaars onvermoeibaar voort.

Er hangt een immens straatgevecht in de lucht. De toeschouwers lijken wat op de opgefokte hooligans van twee rivaliserende voetbalclubs. Maar deze tegenstellingen moeten veel dieper zitten, eeuwen ver in de tijd. Ik denk aan de Schotse clubs in Glasgow, Celtic en de Rangers, de strijd tussen katholieken en protestanten. Of tussen het hoofse Real Madrid en het rebelse Barcelona. Ik ben ongerust en tegelijk ongecontroleerd vrolijk. Dit is een kruising tussen een primitieve stammentwist en *commedia dell’arte*, Fellini in Congo. Het feest hier en nu verbergt de rauwe realiteit. Dit zijn allemaal mensen die uit de bossen vertrokken zijn waar vroeger slavenhandelaars *razzia*’s hielden.

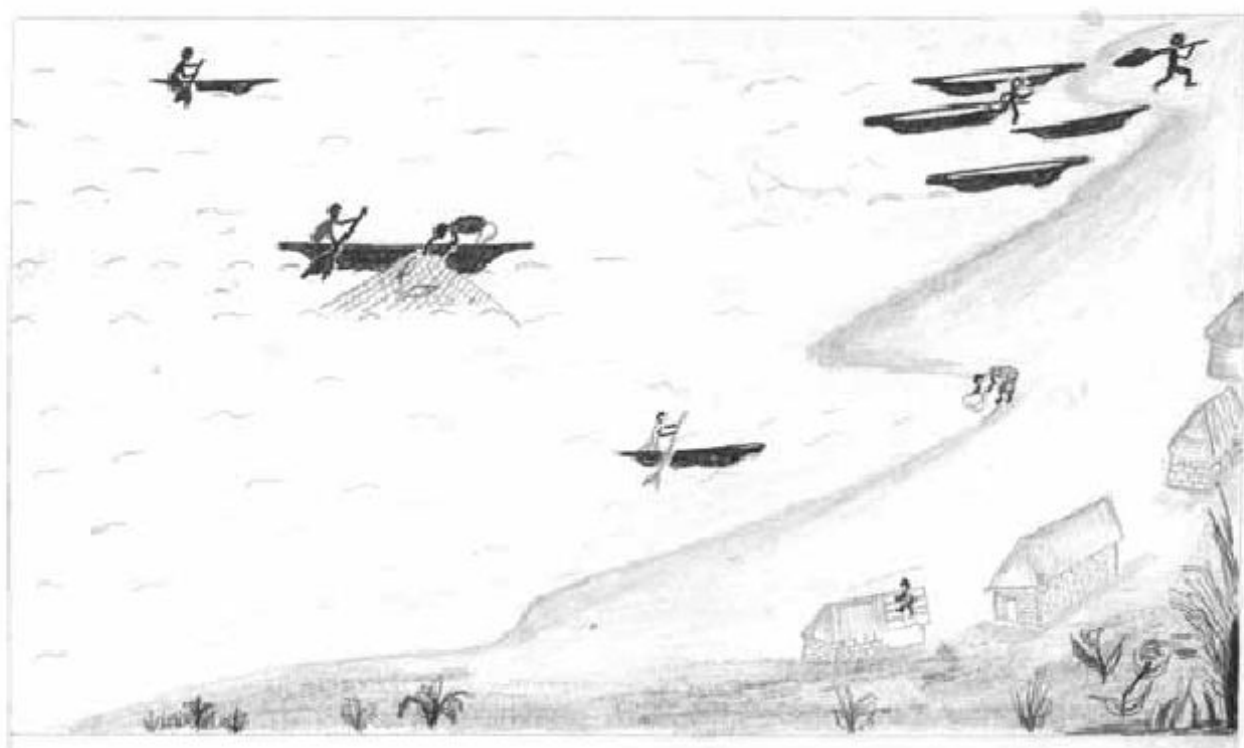
Nu zijn ze op de vlucht voor de honger en de steeds weerkerende oorlogen. In de hoop dat het hun beter zou vergaan in de stad, bouwen ze een hut op deze heuvel. Een dak boven het hoofd is hun nieuwe thuis. Ze hebben geen geld, geen werk en nog steeds geen toekomst, maar ze vinden hier wel stamgenoten terug. Zo groeit de stad steeds verder, als een collage van krotten.

Kalemie lijkt me steeds meer een stad met veel verleden en weinig toekomst. Het is omwille van dat verleden dat ik mijn ontdekkingsreis door Congo hier begonnen ben. Vooral in het verre verleden heeft de streek een grote rol gespeeld. Het verbaast me evenwel hoe moeilijk het is om hier nog sporen van dat verleden te vinden. Hoe vaak en luid historici ook klagen, bij ons wordt het verleden gekoesterd in heemkundige kringen, in boeken neergeschreven, in bibliotheken bewaard, in steen gebeiteld en herdacht. In Congo vind ik amper iets terug. Congo leeft in het nu en in de herinnering aan de voorouders. De orale geschiedenis, zo heb ik ooit geleerd. Ik wil de laatste getuigen van die geschiedenis opsporen, zolang ze nog leven. Ik heb horen vertellen over een stokoude man van meer dan honderd jaar oud. Hij blijkt niet meer in staat verleden en heden uit elkaar te houden. Na een week in deze stad koester ik niet veel hoop meer. Het is een wanhoopspoging, maar de radio is het enige medium waar iedereen naar luistert in Afrika. Tenminste op die plaatsen waar er af en toe elektriciteit is. Nadat ik persoonlijk op de radio een oproep kan doen over mijn zoektocht, ontmoet ik toch één man die me kan meenemen naar vroeger.

Modest Kabazi blijft vaag over zijn leeftijd. Maar zijn stamboom oogt indrukwekkend. Zijn grootvader is honderdvijftig jaar oud geworden, beweert hij met stelligheid. Toen zijn vader en oom zelf ook al tachtig waren, weigerde de grootvader nog met hen te spreken. 'Als je zo oud bent, heb je aan mekaar niets meer te vertellen', zei hij altijd. 'Mijn grootoom is gestorven toen hij achtennegentig was.' Modest is een slanke grijze man, gekleed

in een pak van bruin kamgaren. Hij ziet er nog heel fit uit en beschikt over een grote levenslust en een scherpe geest. Zijn familie moet wel over goede genen beschikken, in een land waar de levensverwachting achtenveertig jaar is. 'Ik ben een Baholo-holo, de oudste bewoners van de regio', verklaart hij trots. 'Wij hebben een geschiedenis die teruggaat naar een tijd voor de komst van de Belgen. Toen een andere stam ons aanviel, vluchtten we naar de eilanden. Onze vijanden, de Baluba, hadden geen prauwen. Van de Arabieren aan de overkant van het meer hebben we geweren gekregen om de vijand te verslaan.' Maar alles heeft zijn prijs. Het ene kwaad bestrijden met een nog groter kwaad. 'Als je in die tijd geholpen werd in de strijd had je maar twee keuzes, ofwel schonk je je zusters weg aan de bondgenoten, ofwel gaf je hun een stuk land. Wij hebben de Arabieren land gegeven, in Mtoa.' Modest wil me de plek tonen, dertig kilometer ten noorden van het huidige Kalemie.

Mtoa is het makkelijkst te bereiken over zee. Zeker tijdens het regenseizoen is het heel moeilijk reizen over land. De baai is van

een adembenemende schoonheid. Witte stranden met houten boten, grijs geblakerd door de zon. Vierkante lemen hutten, met voor de deur gehurkte vrouwen die loom elkaars haren vlechten, spelende kinderen, zwijgzame mannen met nieuwsgierige blikken. Mtoa nodigt uit om in een reisbrochure opgenomen te worden. Congo heeft meer troeven dan eender welk land en toch loopt het altijd fout. Die gedachte kan ik nog maar moeilijk uit mijn hoofd bannen. 'Hier is jullie geschiedenis écht begonnen. Stanley en zelfs Livingstone hebben hier voet aan wal gezet', wijst Modest. Maar daarvoor hebben vijftig jaar lang de Arabieren en de gearabiseerde zwarten uit Zanzibar hier de plak gezwaaid. Ze werden de Swahili genoemd, naar de taal die ze zo over het oosten van het Afrikaanse continent verspreid hebben. Met de slaven- en ivoorhandel hebben zij de weg bereid voor de latere blanke kolonistoren. Zonder de hulp van de beruchte Tippu Tip zou Stanley zijn tocht trouwens nooit tot een goed einde brengen. Voor de Baholoholo, de stam van Modest, heeft de komst van de Swahili veel veranderd. Ze dreven handel, bouwden forten, brachten nieuwe gewassen met zich mee en plantten bomen en fruit dat tot dan onbekend was, citroen, papaja en mango.

'De meeste inwoners van Mtoa zijn moslim, maar het zijn geen afstammelingen van toen. Wij zijn vertrokken, deze nieuwkomers zijn in de plaats gekomen. Ik kan je plekken tonen die zij niet kennen.' Modest neemt me mee, dwars door zompige rietvelden naar een donkergroene vlek een eind buiten het dorp. Plots lijkt het alsof we in een magisch bos binnenstappen. Het is er stil, koel, er is geen levende ziel te bekennen. Het harde Afrikaanse zonlicht speelt verstoppertje tussen de grote glanzend-vette bladeren. Het lijkt alsof de kronkelende takken een net rond deze plek spannen, een net dat de tijd buiten houdt. 'Niemand heeft tot nu toe deze bomen durven om te hakken voor brandhout. Je voelt het: dit is een plek vol herinneringen.' Soms

fluistert Modest bijna. Ik kan niet anders dan de magie ook voelen in dit eeuwenoude mangobos. Eigenlijk is het meer een dreef dan een bos. Twee rijen immense mangobomen. 'Deze bomen bestonden hier niet, maar de Arabieren hebben ze geplant.' Een erehaag voor de slavenhandelaars. 'Dit was de laatste pleisterplaats waar de slavenkaravanen halt hielden, wanneer ze van hun strooptocht in het woud terugkeerden. Hier moesten de slaven wachten tot ze in boten het meer overgevaren werden. Met honderden tegelijk werden de zwarte slaven hier geketend tot het hun beurt was.'

De plek bezorgt me heel tegenstrijdige gevoelens. Nu is het een vredige plek, maar tegelijk doet ze me denken aan die verdoemde plaatsen, rangeerstations en kazernes waar duizenden Joden wachtten op het laatste transport, de laatste treinrit naar de dodenkampen.

Stanley staat bekend als een meedogenloze ontdekkingsreiziger, maar in al zijn notitieboekjes uit hij zijn afschuw over de slavenhandel. Vooral deze plek, waar hij Congo binnentrok, moet een diepe invloed op hem hebben uitgeoefend. Waar de Lukuga-rivier in het Tanganyikameer uitkomt, bij Kalemie, botste Stanley op een karavaan met twaalfhonderd slaven uit de Maniema, mannen, vrouwen en kinderen, klaar om verscheept te worden naar de overkant. '*Hun borstkas was niet meer dan een skelet [...] de benen waren stokjes, bevend zwak ondersteunden ze hun grote hoofd en borstkas.*' Hij noemde de slavenhandelaars bandieten verteerd door hebzucht en bloeddorst. Jarenlang heeft hij gepleit voor de afschaffing van de slavernij. In 1890 nog zal Stanley de anti-slavernijconferentie in Brussel toespreken. Volgens hem was het stichten van Europese kolonies de gedroomde oplossing om die gesel uit te roeien. Ik begin te begrijpen waarom Stanley zich zo gemakkelijk voor het karretje van Leopold II liet spannen. Dadendrang, het zogenaamde plichtsbesef van de blanke man en winstbejag vormen een onweerstaanbare cocktail.

Voor Leopold II is de strijd tegen de slavenhandel het gedroomde alibi om zich Congo Vrijstaat toe te eigenen. Onze vaderlandse geschiedenis heeft het me duidelijk ingelepeld. Wij moesten Congo 'zuiveren' van de wrede Arabische slavendrijvers. Voor onze martelaren in de strijd hebben we dan later standbeelden opgericht. Maar geschiedenis wordt altijd achteraf geschreven, meestal door één partij. In mijn eigen notitieboekje staat de transcriptie van een briefje van Leopold II. Het zijn nieuwjaarswensen: *'Beste mr. Stanley, ik maak gebruik van deze gelegenheid om u enkele lijnen te sturen [...] Ik verlang dat u de voorraad ivoor opkoopt, alleivoor, dat u kan vinden in de Congo [...] Mijn beste wensen voor het nieuwe jaar, gekenmerkt door een grote vooruitgang.'* Het is de eis voor een monopolie op de ivoorhandel die tot een botsing zal leiden tussen Congo Vrijstaat, het persoonlijke rijk van Leopold II en de Arabische handelaars. Want hoe gruwelijk ook, de slavenhandel van de Arabieren is maar een fractie van het leegbloeden van Afrika aangericht door de westerse slavenschepen. Vierhonderd jaar lang werden meer dan tien miljoen slaven weggevoerd, meestal de oceaan over, naar Amerika. Ongeveer een miljoen zwarte slaven kwam om het leven tijdens het transport.

'Het was gruwelijk, écht gruwelijk. Zelfs ik heb nog de sporen gezien, de gaten in de oren bij de opstandige slaven. Wij zwarten waren koopwaar, tegelijk mochten onze voorouders zelf de roofbuit dragen, palmolie, dierenhuiden en ebbenhout.' De slaven werden uiteindelijk verkocht op de markt van Zanzibar: één dollar voor een kind, twaalf dollar voor een mooi jong meisje. Wie dodelijk ziek was of verzwakt, werd op de rotsen gegooid en opgevreten door de honden. Jarenlang zal Congo Vrijstaat rond Mtoa strijd leveren tegen de Arabieren. Het ene kwaad bestrijden in naam van een ander kwaad. 'De angst voor de slavernij heeft iets met onze geest gedaan. Wij zwarten waren mindere mensen, iets waar je mee kunt doen wat je wilt.' Ik verwacht die woorden bij zwarte emancipatiegroepen en actievoerders in